

## DİGƏR SAHƏLƏR

prof. Gəray Yusifov  
Aynur Həsənova  
ADU

**XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ ANA DİLİNİN ROLU**  
(İNGİLİS DİLİ MATERİALİ ƏSASINDA)

*Açar sözlər: ana dili, şərait, elm, əcnəbi, dil*

*Keywords: mother tongue, situation, science, foreigner, language*

*Ключевые слова: родной язык, ситуация, наука, иностранец, язык*

Dillərin bir-birinə qarşılıqlı təsiri, onların müqayisəli öyrənilməsi və xarici dillərin tədrisində ana dilinin rolunun nəzərə alınması dilçi, metodist və psixoloqların diqqətini cəlb edən ən vacib məsələlərdən biridir. Hər hansı bir xarici dilin tədrisindən danışarkən mütləq həmin dilin tədris edildiyi şərait, xüsusi ilə ana dilinin təsiri nəzərə alınmalıdır. L.İ.Zilberman xarici dilin öyrənilməsinə ana dilinin təsirindən bəhs edərək yazır: "Konkret xarici dillərin konkret ana dili şəraitində tədrisi metodikasını hazırlayarkən onunla əlaqələr olan elimlərlə, birinci növbədə isə dilçilik elmi ilə sıx surətdə əməkdaşlıq etmək lazımdır" [5].

Demək, hər hansı bir xarici dili konkret ana dili şəraitində tədris etdikdə, ana dilinin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, onun konkret metodikasını hazırlamaq lazımdır. Bu metodikanı yaradarkən bir sıra elmlərin, o cümlədən psixologiya, pedaqogika, ilk növbədə isə dilçilik elminə istinad etmək lazım gəlir. Akademik L.V.Şerba ana dili ilə xarici dilin qarşılıqlı əlaqəsindən bəhs edərək yazır: "Öz dilini əcnəbilərə öyrədəndə onu daha yaxşı başa düşürsən. Əgər xarici dilin ana dili üçün müəyyən əhəmiyyəti varsa, ana dilinin də xarici dilin tədrisi üçün əhəmiyyəti daha böyükdür" [9].

Həqiqətən, dərş şəraitində, xüsusilə saatların miqdarı az olanda uşaqlar, eləcə də böyüklər ana dilinin köməyi olmadan xarici dillərin yiyələnməsində çətinlik çəkirlər. Doğrudan da xarici dilin tədrisi ana dilinin köməyi olmadan keçinə bilməz. Məsələn, felin məchul növünü ana dilində izah etmədən, xarici dildə bu movzunu tədris etmək uğursuz olar. Doğrudan da xarici dildə tədris olunan qrammatik kateqoriyaların və ya qaydaların qarşılığı ana dilində yoxdursa, tələbələr onları mənimsəməkdə çətinlik çəkirlər. Əlbəttə, bu cür qaydaların şüurlu mənimsənilməsi yalnız ana dili ilə tutuşdurulduqda mümkündür. Məhz belə bir zəruriyyətin nəticəsidir ki, xüsusi metodika meydana çıxmışdır. Bunun məqsədi milli respublikalarda xarici dilin tədrisində yerli şəraiti və ana dilinin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, onun tədrisini yaxşılaşdırmaqdır. Müxtəlif müstəqil milli respublikalarda bu sahədə müəyyən işlər görülmüş və hazırda da çoxlu tədqiqat işləri aparılır. Xarici dilin tədrisinin xüsusiyyətlərini öyrənmək, onun psixoloji əsaslarını müəyyənləşdirmək üçün çoxlu tədqiqat işləri aparılmışdır. Bu sahədə tədqiqatçıların, psixoloqların fikrini ümumiləşdirərək belə bir qənaətə gəlmək olar ki, xarici

dilin öyrənilməsi heç də ana dilinin öyrənilməsinə bənzəmir. Xarici dilin öyrənilməsinin öz spesifik xüsusiyyətləri vardır ki, bunları xarici dilin tədrisində mütləq nəzərə almaq lazımdır.

A.A.Leontyev göstərir ki, ikinci dili, adətən, biz bu və ya digər dərəcədə ana dilinin qrammatikasını, yazı qaydalarını bilən adamlara öyrədirik. Başqa sözlə, onlar xarici dili ana dili vasitəsi ilə yaranmış bacarıq və vərdişlər əsasında dərş edirlər. Bu vərdiş və bacarıqları bu və ya digər vasitə ilə məhdudlaşdırmağımıza baxmayaraq, onlar ana dilindən xarici dilə keçir. Demək, ana dilini öyrənərkən əldə edilmiş bacarıq və vərdişlər bizdən (müəllimlərdən) asılı olmayaraq, xarici dilin tədrisinə öz təsirini göstərir. Müəllimin vəzifəsi isə bu təsiri düzgün müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Ona görə də xarici dillərin tədrisi prosesində ana dilinin mənfə təsirini aradan qaldırmaq üçün iki dilin tutuşdurulması qanunauyğun bir haldır. Nəzərə almaq lazımdır ki, xarici dili öyrənməzdən əvvəl şagirdlər ana dili vasitəsi ilə nəzəri cəhətdən dilin ümumi qanunları ilə tanış olurlar. Təcrübə həmişə nəzəri bilik əsasında qurulur. Ona görə də xarici dili öyrənəndə tələbələr ana dili sahəsində aldırıqları nəzəri bilikdən geniş istifadə edirlər.

Bunun üçün də iki dilin nəzəri cəhətdən tutuşdurulması xarici dilin öyrənilməsi üçün böyük imkanlar açır və tədris prosesini xeyli asanlaşdırır. Professor R.Y.Barsuk iki dilin müqayisəli təhlilindən danışarkən göstərir ki, bu xarici dil tədrisinin ilkin mərhələsinin əsasını təşkil edir və ana dili, rus dilini nəzərə almaqla xarici dil proqramlarının hazırlanmasına, milli məktəbin spesifikasına uyğun xarici dilin tədrisinə aid xüsusi metodikasının nəzəri əsaslarını yaratmağa kömək edir.

İ.D.Salitra ana dilinin xarici dilin tədrisinə təsirindən danışaraq yazır ki, iki dil - öyrədilən xarici dil və ana dili, xarici dilin tədrisi prosesində daim mürəkkəb qarşılıqlı təsirdə olurlar. Bu qarşılıqlı təsir həm təlim prosesinə təkan verir, həm də təlim prosesinə mənfə təsir edir, ona mane olur. Məlum olduğu üzrə xarici dilin tədrisində daxili qarşılıqlı təsir nəticəsində ana dilində yaranmış vərdişlər daha möhkəm olduğu üçün qalib gəlir. Beləliklə, hər iki dilin - öyrənilən xarici dilin və ana dilinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq dillərin bir-birinə qarşılıqlı təsiri müxtəlif olur; yəni ana dili ilə xarici dilin quruluşlarına görə bir-birinə yaxındırsa, bu təlim prosesini sürətləndirir, ona kömək edir, lakin onlar quruluşlarına görə bir-birindən fərqlənirsə, bu təlim prosesinə mənfə təsir edir. Ona görə də, eyni sistemli və müxtəlif sistemli dillərin qarşılıqlı təsirinin öyrənilməsinin böyük metodik əhəmiyyəti vardır. İ.D.Salitra xarici dili mənimsəməkdə ana dilinin müsbət təsirindən danışaraq yazır: "Xarici dili mənimsəmə prosesində ana dilindən qazanılmış və xarici dilin mənimsənilməsinə kömək edən bilik, bacarıq və vərdişlərin xarici dilə keçməsinə alqışlamaq lazımdır. Bu xarici dilin mənimsənilməsinə asanlaşdırır, bu mənimsəmədə çətin olan hallara az vaxt və qüvvə sərf edilməsinə səbəb olur" [7].

Bildiyimiz kimi, ikinci dil öyrənən hər hansı bir şəxs ana dili sahəsində müəyyən bilik, bacarıq və vərdiş malik olur. Xarici dildə öyrənilməsi lazım olan dil materialı ana dili ilə eynilik təşkil edirsə, həmin dil materialını mənimsəmək üçün yeni bilik, bacarıq və vərdiş yaratmaq lazım gəlmir. Ana dili vasitəsi ilə qazanılmış bilik, bacarıq və vərdişlər buna tətbiq edilir, və bu da həmin materialı mənimsəmək üçün az vaxt sərf edilməsinə və az səy göstərilməsinə səbəb olur. A.A.Leontyev nitqin fizioloji-monoloji xüsusiyyətindən danışaraq, onu fəaliyyət



hesab edir və qeyd edir ki, fəaliyyətin müstəqil, dərk olunan obyektı vardır ki, bu da məqsəddir. Bu fəaliyyət elə qurulur ki, optimal yolla, az vaxt və qüvvə sərf etməklə bu məqsədə nail olursan. Fəaliyyətin özünə məxsus məqsədi olan ardıcıl hərəkətlərdən ibarətdir ki, bu da fəaliyyətin ümumi məqsədinə tabedir. Eyni ilə bu xarici dilin mənimsənilməsində də baş verir. Xarici dildə danışmaq üçün ayrı-ayrı hərəkətlərə yiyələnmək lazımdır. Doğrudan da, nitq prosesi bir fəaliyyətdir. Ana dilində bu fəaliyyət heç bir çətinlik olmadan həyata keçirilir. Xarici dildə isə bu fəaliyyəti həyata keçirmək üçün çox vaxt və qüvvə sərf etmək lazım gəlir. Xarici dilin tədrisində əsas məsələ az vaxt və qüvvə sərf etməklə bu nitq fəaliyyətinə yiyələnməkdir. Əlbəttə A.A.Leontyevin təbirincə desək, fəaliyyəti təşkil edən "hərəkətlər" ana dilindən xarici dilə düzgün tətbiq edilsə, bu xarici dilin mənimsənilməsinə çox kömək edər.

Xarici dilin tədrisində ana dilinin nəzərə alınması bilavasitə şüurluluq prinsipi ilə əlaqədardır. Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, ana dilindən fərqli olaraq, xarici dili öyrənərkən həmin dilin bütün xüsusiyyətlərinə bələd olmaq lazımdır. Dillərin müqayisəli şəkildə öyrənilməsi tədqiqat metodu kimi çox qədimdən mövcuddur. Buna əsasən də tarixi-müqayisəli metod adlanan tədqiqat metodu meydana çıxmışdır. Bu, dil hadisələrinə tarixi nöqteyi nəzərdən yanaşır. Bu metod dillərin nəzəri cəhətdən öyrənilməsində böyük rol oynamış və indi öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Lakin müqayisəli metod kimi bu, xarici dillərin tədrisinə tətbiq edilə bilməz. Bu haqda İ.V.Solovyova yazır: "Tarixi müqayisəli metod əsas etibarını ilə məhv olmuş formaların bərpa edilməsinə xidmət etdiyinə görə bu xarici dillərin tədrisinə tətbiq olunan müqayisə üçün əsas ola bilməz: xarici dilin tədrisində praktik məqsəd daşıyan başqa cür müqayisə olmalıdır. Bu, dillərin müqayisəli yox, tutuşdurma yolu ilə öyrənilməsi adlanır" [8].

Qeyd etmək lazımdır ki, metodik cəhətdən dillərin tutuşdurularaq tədris edilməsi onların tipoloji müqayisəsindən fərqlənir. Xarici dillərin tədrisi prosesində öyrənilən dilin hər hansı bir hadisəsi ana dili ilə tutuşdurulur, bu iki dildə olan fərqli və oxşar cəhətləri müəyyənləşdirir. Bu prosesdə isə əsas diqqət xarici dilin tədrisində çətinlik törədən fərqli cəhətlərə yönəldilir. Belə bir fikrə R.Lodonun xarici və ana dillərinin qarşılıqlı təsirinə həsr etdiyi kitabında da rast gəlmək olar: "Ana dilində olmayanları öyrənmək lazımdır, ana dilində nə varsa, o artıq məlumdur" [1].

Doğrudan da xarici dilin tədrisində hər cür tutuşdurma və müqayisəni səmərəli hesab etmək olmaz. Əlbəttə, nəyi və necə müqayisə etmənin xarici dilin tədrisində rolu böyükdür. Müqayisəli metodikanın xüsusiyyətlərindən danışaraq B.A.Vilberman yazır: "Dillərin qarşılıqlı təsirinə əsaslanan müqayisəli metodikanı hazırlayarkən, bunun təlim prosesinin hazırlanmasında və təlim prosesinin özündə hansı müqayisəli əməliyyatın "arxada" və hansının "ön" plana gətirilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır" [4].

Əlbəttə, xarici dilin tədrisi prosesində tutuşdurma böyük dəqiqlik və ustalıq tələb edir. Xarici dildə keçilən bütün dil materialını ana dili ilə uzun-uzadı tutuşdurmağın heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Bu, xarici dilin tədrisində hər hansı bir materialın mənimsənilməsinə çox vaxt sərf edilməsinə səbəb olar və hətta bəzən materialın mənimsənilməsinə çətinləşdirə bilər. Halbuki, xarici dilin tədrisi prosesində tətbiq olunan tutuşdurma vaxtın qənaət edilməsinə, qrammatik qaydaların şüurlu mənimsənilməsinə, onun möhkəmlənməsinə kömək etməlidir. Ona görə də,

xarici dilin tədrisində ana dili ilə tutuşdurmanın yerini və dərəcəsini bilmək lazımdır. Ana dili xarici dildə verilmiş materialın mahiyyətini açmağa, yəni ana dili ilə xarici dil arasındakı oxşar və fərqli cəhətləri müəyyənləşdirməyə kömək etməlidir. Sonra isə əsas diqqəti fərqli cəhətə yönəltmək, onu yaxşı izah etmək və ona aid möhkəm vərdiş yaratmaq lazımdır. Bunu o qədər ustalıqla etmək lazımdır ki, şagirdlər bu fərqi dərindən hiss etsinlər və təcrübə cəhətdən dil materiallarından istifadə edərkən, ana dilində əldə edilmiş bacarıq və vərdişlər xarici dilə tətbiq edilməsin. Yalnız belə tutuşdurma müsbət nəticə verə bilər.

Ümumiyyətlə, iki dilin, xarici və ana dilin qarşılıqlı tutuşdurulması təkcə həmin dillərin arasındakı fərqli və oxşar cəhətləri meydana çıxarmağa kömək etmir. Bu, eyni zamanda, xarici dillərin tədrisi ilə əlaqədar olan bir sıra məsələlərin həllində böyük rol oynayır. Prof. R.Y.Barsuk dillərin tutuşdurulmasının məqsədini çox düzgün müəyyənləşdirir. O, göstərir ki, dillərin tutuşdurulması, metodist, müəllimin proqram və dərslik müəlliflərinə tutuşdurulan dillərin oxşar və fərqli cəhətlərini, şagirdlərin etdikləri tipik səhvlərin "sirrini" açır, onların aradan qaldırılması yollarını göstərir, metodik nəticələr çıxarmaq və mülahizələr irəli sürməyə xidmət edir: 1) Təlim prosesində öyrənilən xarici dil ilə ana dilinin tutuşdurulması çox vacib bir məsələdir və tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsində rolu böyükdür. 2) Öyrədilən xarici dillə ana dili quruluşca bir-birindən fərqləndikdə bu cür tutuşdurma daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. 3) German və Roman qruplarına daxil olan dillər. Azərbaycan dilindən köklü surətdə fərqləndiyi üçün, bu dillərin tədrisi prosesində ana dilinin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması çox vacibdir.

#### Ədəbiyyat

- 1.Lodon R. "Dillərin qarşılıqlı təsiri". M., 1992 (Rus dilində).
- 2.Барсу́к Р.Ю. Основы обучения иностранному языку в условиях двуязычия. М., 1970.
- 3.Ви́berman. Устный метод обучения иностранным языком. М., 2003.
- 4.Зиберман Л.И. Иностранные языки школе. №8, 1986.
- 5.Леонтьев А.А. Основы теории речевой деятельности. М., 1974.
- 6.Сали́стра И.Д. Иностранные языки в школе. №3, 1993.
- 7.Соловье́ва И.В. Иностранные языки в школе. №11, 1977.
- 8.Шерба Л.В. Иностранные языки в школе. №1, 1993.

#### Summary

##### Role of mother tongue in teaching foreign languages

The article deals with the role of mother tongue of learners in teaching foreign languages at schools.

#### Резюме

##### Роль родного языка при обучении иностранного языка

В статье рассматривается роль родного языка при преподавании иностранных языков в средней школе.

Rəyçi: dos. V.Ərəbov  
ADU-nun Linqvodidaktika kafedrasının  
29.12.2016-ci il tarixli iclasının  
08 sayılı protokolundan çıxarış.

Daxil olma tarixi: 09.01.2017